

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN 1930'LARDA TÜRKİYE'YE BAKIŞI

9 Kasım 2024

Yıldırım Koç

Eski TKP, maddi kaynak, ideoloji ve politika açılarından Komintern aracılığıyla Sovyetler Birliği'ne bağlı ve bağımlıydı. Sovyetler Birliği de, hem Komintern'i, hem de onun bir parçası olan eski TKP'yi, "enternasyonalizm" adına, kendi ulusal çıkarları için serbestçe kullandı. Eski TKP'nin yönetim organlarında görev alanlardan, atacağı adımlara kadar her konu Komintern (yani Sovyetler Birliği) tarafından belirlendi. Türkiye ve özellikle de Mustafa Kemal Paşa bu konuyu yakından izlediğinden, eski TKP'ye ilişkin devlet politikaları Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik politikaları ve girişimleri dikkate alınarak belirlendi.

1930'larda Atatürk sağ ve sağlıklıyken, Sovyetler Birliği'nin başında da Stalin vardı. Sovyetler Birliği'nde büyük tasfiyeler ve çok sayıda insanın adil bir yargılama olmaksızın mahkum edildiği ve hatta kurşuna dizildiği yıllarda, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye bakışı da kuşkulu ve pek dostça değildi. Daha önce hakkında bilgi verdiğim Kızıl Ordu Mareşali Mikhail Nikolaevich Tukhachevsky de (bkz. 14 Ağustos 2024 tarihli "Sovyet Rusya, Türkiye'yi İşgal Etmeyi Düşündü mü? 'Devrimi Süngünün Ucunda Taşımak' Tartışmaları" yazım), Türkiye Komünist Partisi yöneticilerinden "Fahri" takma adlı Baytar Ali Cevdet de 1930'lu yılların ikinci yarısında kurşuna dizilmişler, Stalin sonrası dönemde de itibarları iade edilmişti.

Sovyetler Birliği'nin böylesi bir dönemde Türkiye'ye bakışını Falih Rıfki Atay'ın ve Fahrettin Altay'ın anılarından bir parça anlamak mümkündür. Ayrıca, 1936 yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi sırasında da Sovyetler Birliği'nin pek memnun olduğu söylenemez.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması 7 Kasım 1935 tarihinden itibaren 10 yıl süreyle uzatıldı. Ancak Almanya'da Naziler'in 1933 yılı başında iktidara gelmesi ve bir dünya savaşı olasılığının tartışıldığı koşullarda, 1930'lu yılların ortalarından itibaren Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye ilişkin politikalarında değişiklik belirtileri ortaya çıkmaya başladı. Bu değişikliğin bir örneğini Falih Rıfki Atay'ın *Çankaya* kitabında görmek mümkündür.

Falih Rıfki Atay, 1934 yılında Rusya'ya yaptığı ziyaret sırasındaki bazı izlenimlerini şöyle aktarmaktadır:

"Bir gün, 'büyük haber,' dedi. Stalin'in pek yakınlarından iki arkadaş sizinle görüşecekler. İki memleket arası münasebetler için bu fırsatı nimet bilmelisiniz.' Sovyetler Birliği – Türkiye münasebetlerinde tam dönüm noktası tarihine rastladığı için teferruatı ile aklımda tutmuşumdur. (...) Sözü şöyle açtılar: 'Sizin partinizde sollar ve sağlar vardır. Biz bir gün sağların hakim olmayacağını bilemeyiz, bunlara güvenemeyiz de!'

"Bizim partide yalnız Mustafa Kemal vardır ve onunla beraber olanlar, yollu söze başlayarak, Mustafa Kemal'in Rusya ile Türkiye emniyetlerini bir tuttuğunu, hatta bir gün İsmet Paşa ile beraberken: 'Politikamız bir daha bu iki milleti karşı karşıya getirmemektir!' dediğini, pek samimi anlatmağa koyuldum. Anlattıklarımın hepsi doğru idi. Sovyetler Birliği bizden yüz çevirmedikçe, bizim Sovyetler Birliğini şüpheye düşürecek herhangi bir harekette bulunmamız veya harekete katılmamız ihtimali olmadığını bildirdim. Maksadım, eğer bunlar Stalin'in adamları ise onun kulağına en

doğru haberlerin gitmesi idi. Şurası da var ki o zamana kadar Moskova'dan henüz dostluktan başka bir şey de görmemiştik.

"Sözcü: 'Hayır,' dedi, 'mesela Müşir Fevzi Paşa'ya Bakü'yü vaad etseler, ve bu taviz üzerinden aleyhimize bir ittifak arasalar Fevzi Paşa bunu reddetmez.'

"Bizde böyle bir ayrılışma olamayacağına dair uzun boylu ve boşuna dil döktüm. Nihayet tarihi söz ağzından çıktı: 'Türkiye bir emperyalist harbinde bizim için ya sed, ya sıçrama yeri vazifesi görür. Onu mu görür, bunu mu görür, sözler, şahıslar ve anlaşmalar bizi inandırmaz. Ancak rejim beraberliği ile emin olabiliriz.'

"Bu söze dikkat edin. O zamanlar peyk kuruluşları yoktu. Derin bir iç kırıklığı ile İstanbul'a döndüm."

Falih Rıfki Atay Türkiye'ye döndüğünde bu görüşmeyi Atatürk'e anlatır. Atatürk'ün talimatıyla İsmet İnönü'ye de gelişmeleri aktarır: "Doğrusu bizimkiler Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin arasının bozulmaması için, en çetin güçlülere katlanmışlar, Moskova'nın kafasından Türkiye'yi peykletirmeyi geçirmeksizin dost olarak tutmasına çalışmışlardır." (Atay, Falih Rıfki, *Çankaya*, Sena Mat., İstanbul, 1980;577-578)

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye ilişkin kaygılarını yansıtan diğer bir olay, Fahrettin Altay'ın anılarından. İran-Afgan hudut anlaşmazlığında hakemlik yapan Fahrettin Altay, Türkiye'ye Moskova üzerinden dönerken Moskova'da Mareşal Vorosilof'u ziyaret eder. Vorosilof ile şöyle bir görüşme geçer:

"Vorosilof'la odasında karşılaştığımız vakit ayakta ve elleri arkasında, kaşları çatık halde ilk sözü, 'bu Altay adı nereden çıktı?' oluyordu. Gayet güleç ve arkadaş tavırlı Mareşal'in bu yeni hali bir sürpriz olmuştu ki derhal kendimi topladım. Anladım ki beni TURANCILIKla itham ediyor. 'Arzedeyim,' dedim, oturduk. 'Ben de sizin gibi bunun sebebini düşündüm. Bu ismi İran-Afgan hududunda bulunduğum sırada Atatürk verdi. Gazi Hazretleri sevdiği arkadaşlarına espri yapmaktan hoşlanır. Ben Türk generalleri arasında en uzun boylu olduğum için yakın bulunduğum Altay dağına beni benzetmek isteği ile bu ismi verdiğine kani oldum.' Vorosilof gülümsedi. O'nun boyu kısaca olduğu için bu sözler hoşuna gitmiş olacak ki güleç tavrını takındı, seyahatten konuştuk."

Fahrettin Altay, Ankara'ya döndüğünde bu olayı Atatürk'e anlatır. Atatürk'ün tepkisi şöyledir: "Vay canına, demek ki buluttan nem kapıyorlar, öyle değil, ama iyi söylemişsin." (Altay, Fahrettin, *Görüp Geçirdikleri, 10 Yıl Savaş, 1912-1922 ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970;680-681, 682)

Montreux Boğazlar Sözleşmesi 22 Temmuz 1936 tarihinde imzalandı. Erel Tellal, daha sonraki aylarda meydana gelen gelişmeyi şöyle özetlemektedir:

"Sözleşme sonrasında SSCB Ekim 1936'daki Milletler Cemiyeti Genel Kurulu toplantısında Türkiye'ye ikili bir ittifak önerisi sundu. Bunu yaparken asıl derdi silahlandırılmasına izin verilen Boğazların kimin tarafından silahlandırılacağıydı. Bunun kendisi olmasını istiyordu. Ayrıca Türkiye'den, SSCB'ye Karadeniz'den saldıracak bir gücün geçişine izin vermeme yükümlülüğünü kabul etmesini istedi. Türkiye ise karşılığında SSCB'den Türkiye'nin Akdeniz'den bir saldırıya uğraması durumunda en az saldırganın gücüyle Türkiye'ye yardım sözü istedi. SSCB bu yükümlülük altına girmedii." (Tellal,Erel, "SSCB'yle İlişkiler," Baskın Oran (ed.) Türk Dış Politikası, Kurtuluş

Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1, 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul, 2001;321)

“İngiltere’yle Montreux’de yapılan işbirliğinin ardından, Boğazların silahlandırılması bu devlete ihale edildi (kontrolörlük Almanlara verilecektir). Karabük’te demir çelik fabrikası kurulmasına ilişkin ihale de İngilizlere verildi.” (Tellal,2001;322)

Sovyetler Birliği ve dünya komünist hareketi tarihinde Stalin’in, olumlu ve olumsuz politika ve uygulamalarıyla, önemli bir yeri vardır. Stalin’in bazı uygulamalarını eleştirmeden Sovyetler Birliği’nin politikalarını ve oradan aldığı talimatlarla Türkiye’de çalışma yürüten küçük bir komünist grubun çabalarının başarısızlığını anlayabilmek mümkün değildir. 1930’larda Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye bakışına ilişkin yukarıda özetlenen gözlemler, bu konuda değerlendirme yapabilmeye yardımcı olacaktır.